

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА

Анотація. У статті розглянуто всі напрями дослідження поняття «відповідальність». У дослідженні доводиться, що відповідальність – це поняття філософсько-педагогічного змісту, яке характеризує соціальний суб'єкт під кутом зору виконання ним соціальних, правових чи моральних вимог. Зазначено, що відповідальність може бути перед іншою людиною, перед суспільством, перед окремими соціальними інститутами, перед власною совістю. Вона завжди настає в результаті здійснення контролю над діяльністю і поведінкою суб'єкта з огляду на свідоме виконання ним прийнятих норм і вимог, дає їм оцінку та ґрунтується на почутті обов'язку. Міра відповідальності взаємопов'язана зі свободою вибору.

Ключові слова: відповідальність, професійна відповідальність, соціальна відповідальність, відповідальна поведінка підлітка

Постановка проблеми. Перед сучасною вищою школою постає завдання виховання як відповідальної особистості, тобто особистості, спроможної нести відповідальність за свої дії і рішення, вчинки і поведінку, за все, що відбувається як у навчальній діяльності, так і в повсякденному житті, відносинах з іншими людьми; особистості, орієнтованої на належні світоглядні позиції й ціннісні пріоритети, діалог, співробітництво і самореалізацію, здатної до емпатії, здійснення вільного вибору. Закладені в давнину погляди на важливе місце відповідальності серед інших людських чеснот набувають подальшого розвитку в працях дослідників пізніших історичних періодів, які не лише розглядають її найважливіші характеристики, а й виокремлюють різні типи та види.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми відповідальності набули висвітлення в наукових дослідженнях К. Абульханової-Славської, І. Беха, Т. Морозкіної, В. Остринської, Л. Татомир, М. Савчина, І. Уледової та ін., які розглядають її як особливий мотив людських вчинків, систему відповідальних уявлень і ставлень, смисловий принцип регуляції поведінки індивіда.

У працях Л. Божович, О. Запорожця, О. Леонтєва, С. Якобсон відповідальна особистість характеризується як така, що усвідомлено приймає моральні вимоги і норми як принципи і норми власної поведінки, має почуття морального обов'язку. Ґрунтуючись на таких поглядах, автори вбачають у вихованні відповідальності важливий засіб формування в індивіда єдності уявлень, почуттів та звичок, який включає не лише роз'яснення сутності принципів і норм загальнолюдської моралі, а й спрямовує на їх реалізацію в повсякденному бутті.

Сучасні дослідники (П. Алексєєв, Е. Волчек, А. Капто, О. Мамчур, В. Петрицький) визначають моральну відповідальність як категорію етики,

що характеризує ставлення особистості до інших людей, суспільства, природи з погляду реалізації моральних вимог, що висуваються до неї.

Мета статті – розкрити поняття «відповідальність» у наукових дослідженнях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Отже, з одного боку, питання відповідальності набули доволі різнобічного висвітлення в літературних джерелах, а з іншого – складність цього поняття потребує продовження вивчення його сутності. Так, у працях К. Муздибаєва, Л. Радзиховського, Т. Сидорової використовуються поняття внутрішньої та зовнішньої відповідальності, виокремлюються індивідуальна та групова, ретроспективна і перспективна, адміністративна і громадянська, дисциплінарна, кримінальна, матеріальна та інші види відповідальності.

Вивчаючи особливості кар'єрного зростання особистості, Н. Желасівська однією з його детермінант називає професійну відповідальність, яка охоплює процеси професійного прогнозування, цілепокладання, формування життєвих і професійних планів у найближчому та віддаленому майбутньому, сприяє формуванню мотиваційно-ціннісної позиції, розвитку вольових якостей [8].

У дослідженні М. Мукоїної зроблено спробу операціоналізації поняття професійної відповідальності як усвідомленого ставлення працівників до виконання професійних обов'язків. При цьому пропонується розрізняти ставлення особистості до діяльності та її безпосередньої реалізації шляхом здійснення окремих поведінкових актів [12].

Як якість особистості, що відображає ставлення суб'єкта праці до її змісту та результатам, до інших суб'єктів і самої себе у процесі трудової діяльності інтерпретують професійну відповідальність В. Бодров та О. Луценко [4, с. 157-167]. Характер цього ставлення зумовлюється необхідністю чіткого і повного виконання (дотримання) професійних вимог, а також готовністю фахівця до звіту за отримані результати.

Базуючись на результатах теоретичного аналізу проблеми професійної відповідальності, Т. Емельянова висуває концептуальне положення, згідно з яким зміст уявлень щодо професійної відповідальності різняться залежно від професійної належності працівників і керівників. Ці уявлення мають складну структуру, що містить елементи як професійного (нормативного), так і побутового знання про сутність відповідальності. У змісті цих уявлень наявні когнітивні та емоційні елементи, а також елементи готовності до відповідальної поведінки [7].

Аналізуючи особистісні риси, які характеризують поняття «відповідальність» і «професійна відповідальність», А. Ткачов пропонує поділяти їх за певними групами:

1. Риси характеру, що відображають ставлення особистості: до праці (працьовитість, сумлінність, активність); до колективу та окремих людей (доброта, чуйність, вимогливість, тактовність, обов'язковість, принциповість); до самої себе (самокритичність, упевненість, самоконтроль, акуратність).

2. Риси характеру, що виявляються у поведінці: моральні (чесність, обов'язковість, порядність, справедливість), вольові (наполегливість, рішучість, спритність), емоційні (спокій, сміливість, стійкість, тривожність).

3. Професійні якості (знання, навички, досвід, уміння, ерудиція).

4. Інтегральні властивості особистості (здоров'я, працездатність, інтелект) [17, с. 396].

Досліджуючи лідерські якості особистості, А. Куриця основну увагу фокусує на відповідальності, вбачаючи в ній ту ціннісно-смыслову складову таких якостей, що поєднує останні в єдине системне утворення, забезпечуючи його розвиток у студентів у напрямі гуманістичного, орієнтованого на найвищі зразки суспільної моралі, відповідального лідерства [10, с. 171]. Щодо самого поняття «відповідальність», його пропонується розглядати як складне і багатоаспектне утворення, інтегруючи характеристику особистості, що об'єднує ті чи інші особистісні особливості в індивідуалізовану систему й виявляється на різних рівнях. Стрижнем відповідальності названо моральні цінності особистості, які інтегрують засвоєні моральні норми та емоційне ставлення до них, і стають спонукою вчинкової дії суб'єкта. Обґрунтовано теоретичну модель детермінації розвитку лідерських якостей особливостями відповідальності студентів.

У наукових джерелах набула широкого висвітлення проблема соціальної відповідальності.

Так, звертаючись до вивчення особливостей соціальної відповідальності, можна стверджувати, що вона пов'язана з розвитком людини як соціальної істоти, суб'єкта суспільних відносин, за яких його поведінка набуває суспільного значення й регулюється соціальними нормами. Конкретизуючи сутність соціальної відповідальності, дослідники визначають її як складне суспільне настановлення, що полягає у свідомо вольовому самообмеженні людиною своєї суб'єктивної свободи згідно з вимогами схваленої суспільством необхідності та водночас у суспільному осуді пов'язаного з нею впливу на особистість, яка припустилася безвідповідальності у здійсненні суб'єктивної свободи.

Грунтовну характеристику соціальної відповідальності подає А. Плахотний, розрізняючи в її складі особисту та суспільну відповідальність [15]. Він вважає, що якщо брати до уваги взаємозв'язок «суспільство – особа», соціальна відповідальність постає як соціальний механізм контролю, використовуючи який суспільство забезпечує узгодження особистих і суспільних інтересів, спрямовує поведінку людей у визнаному суспільством напрямі. Щодо зворотного зв'язку (від особи до суспільства), у цьому відповідальність утілюється як провідна моральна і соціально-психологічна якість особистості. У цьому, переконаний А. Плахотний, набувають вияву об'єктивний і суб'єктивний аспекти соціальної відповідальності. Крім того, пропонується виокремлювати типи соціальної відповідальності за способами регулювання і забезпечення

(правова та моральна відповідальність) та за часовим виміром: відповідальність за минуле, вже здійснене – ретроспективна відповідальність та за майбутні дії – перспективну відповідальність.

Наведені погляди на сутність соціальної відповідальності свідчать, що важлива роль у її змісті належить моральним характеристикам особистості.

Наприкінці ХХ століття визначенню провідних ознак соціальної відповідальності присвятили свої праці А. Шабуров (вольове соціально зумовлене ставлення суб'єкта до пануючих у суспільстві норм і цінностей, що виявляється шляхом суспільного вибору соціально важливого варіанту поведінки та його активної реалізації); Д. Бернштейн (розрізнення двох аспектів соціальної відповідальності: відповідальність за виконання обов'язку, передбаченого соціальними нормами, та відповідальності за порушення вимог соціальних норм – обов'язок індивіда взяти на себе негативні наслідки невиконання чи неналежного їх виконання – суб'єкт осуду); Л. Грядунова (виявлення відповідальності шляхом дотримання правомірної поведінки – помірний аспект та виявлення відповідальності шляхом реалізації соціальної діяльності – активний аспект).

Поділ соціальної відповідальності на два типи: негативну (ретроспективну) відповідальність за вже скоєні в минулому протиправні дії та позитивну (активну) відповідальність – за майбутні дії представлено в праці В. Василенка [5, с. 41-46]. Наголошено, що позитивна відповідальність характеризує суспільно корисну поведінку суб'єктів соціальних відносин, виконання ними обов'язків, що приписуються суспільними нормами. Іншими словами, сутність позитивної відповідальності полягає «в обов'язку всіх суб'єктів діяти таким чином, щоб не лише конкретні приписи (заборони, зобов'язання), а й більш загальні цілі, встановлені соціальними нормами, втілювалися в життя максимально адекватно» [там само, с. 41].

Отже, наведені підходи до визначення сутності соціальної відповідальності акцентують на її тісному зв'язку із соціальними нормами, належному їх дотриманні у процесі соціальних відносин та правовим аспектом життєдіяльності суспільства.

Не втрачають своєї актуальності проблеми, пов'язані з вихованням відповідальності й у сучасних умовах.

Так, здійснивши аналіз основних підходів до розкриття сутності відповідальності у світовій психології Г. Малигіна дійшла висновку, що ця проблематика вивчається у двох аспектах: моральному та в аспекті причинності, акцентуючи на моральній та когнітивній її складових. Моральна складова вказує на регуляцію поведінки на засадах етичного вибору, тоді як когнітивна – на передбаченні. Крім того, відповідальність приписується як зовнішнім, так і внутрішнім інстанціям, тобто пов'язується із зовнішніми або внутрішніми детермінантами її прояву [11, с. 52].

Розробляючи теорію відповідальності як привласнення особистістю необхідності, К. Абульханова-Славська фокусує увагу на суб'єкті, його добровільності у виявленні відповідальності [1]. Критерієм повноти привласнення особистістю відповідальності, на погляд К. Абульханової-Славської, може слугувати узгодження необхідності з її бажаннями і потребами, тобто виникненням ініціативи. Якщо відповідальність поєднується з ініціативою, необхідність стає внутрішньою спонкою самого суб'єкта. Людина розглядає себе як відповідальну особистість і сама визначає міру своєї відповідальності.

У теоретичних поглядах К. Абульханової-Славської простежується чітке розмежування виконавства та відповідальності особистості. Відповідальна особистість бере на себе обов'язок у вирішенні життєвих завдань, незалежно від наявності чи відсутності зовнішнього контролю, вона впевнена в своїх можливостях, узгоджує вимоги суспільства з власними бажаннями. Звідси випливає наявність тісного взаємозв'язку між відповідальністю та свободою ухвалення рішень, вибором цілей і способів їх досягнення. Свобода – це життя людини за власними принципами, вияв самодостатності та відповідальності за зроблений вибір перед самою собою. Отже, свобода і відповідальність взаємозумовлені: чим більше людина прагне свободи, тим більшу відповідальність вона має покласти на себе. Свобода, позбавлена відповідальності, перетворюється на сваволу, а відповідальність, позбавлена свободи, – на засіб пригнічення особистісного в людині [1].

На думку І. Беха, відповідальність забезпечує визнання людиною своєї активної причетності до соціального і природного світу. При цьому означене визнання – не стільки результат оцінювання особистості іншими людьми, скільки її власне переконання, моральний принцип, підсумок самоусвідомлення. Тому людина постає не пасивним споглядачем будь-яких соціальних подій, а активним їх учасником. Відповідальна людина має право стверджувати: я відповідаю всім своїм життям, кожний мій акт і переживання є моментом мого життя як відповідальності. Внутрішній світ відповідальної особистості завжди відкритий для соціальних потреб, пріоритетів, людських цінностей [3, с. 56].

Розкриваючи особливості формування внутрішньої відповідальності школярів, Т. Морозкіна стверджує, що їх виховання можливе лише в умовах спеціально організованої діяльності, виконання якої давало б особистості змогу більш повно осягати змістовий аспект моральних відносин, активно залучатися до них і переживати їх як позитивну цінність. Враховуючи те, що внутрішня відповідальність не є суто індивідуальною властивістю особистості, акцентується на двох моментах, що мають урахуватися під час організації самої діяльності. По-перше, ця діяльність має розгортатися в системі певних суспільних відносин і безпосередньо пов'язуватися з переживанням їх позитивного значення. По-друге, у ній має послідовно здійснюватися «рух» особистості в системі цих відносин, базований на чіткому і такому, що переживається,

знанні та розумінні їх моральних засад. Ґрунтуючися на таких ідеях, Т. Морозкина зазначає, що внутрішня відповідальність формується в процесі спільної діяльності, в якій здійснюється її розкривається певний характер моральних відносин, створюються передумови для планомірного оволодіння зразками відповідальної поведінки кожним вихованцем зокрема і всіма членами колективу загалом [12].

Аналізуючи поняття «відповідальність», «свобода», «внутрішній і зовнішній контроль», «індивідуалізація», М. Панасенко розкриває сутність категорії «відповідальність як особистісна якість» стосовно старших підлітків, розуміючи її як одну з форм внутрішнього контролю за дотриманням норм і завдань, що набувають відображення у відносинах між особистістю, колективом і суспільством та реалізуються у процесі діяльності [13]. Наголошується на тому, що як особистісна якість, відповідальність є інтегративною властивістю соціалізованої особистості, тому відповідальна поведінка не може виступати ознакою цієї якості, якщо є наслідком особистісної тривожності, побоювання покарання або є особистісною характеристикою діяльності.

Розглядаючи категорії педагогічної етики, вчені зосереджують увагу й на проблемі моральної відповідальності, розкриває теоретико-методологічні аспекти морально-правової відповідальності.

У дослідженні Т. Куниці доводиться, що відповідальність – це поняття філософсько-педагогічного змісту, яке характеризує соціальний суб'єкт під кутом зору виконання ним соціальних, правових чи моральних вимог [9]. Зазначено, що відповідальність може бути перед іншою людиною, перед суспільством, перед окремими соціальними інститутами, перед власною совістю. Вона завжди настає в результаті здійснення контролю над діяльністю і поведінкою суб'єкта з огляду на свідоме виконання ним прийнятих норм і вимог, дає їм оцінку та ґрунтується на почутті обов'язку. Міра відповідальності взаємопов'язана зі свободою вибору.

Узагальнюючи ці ідеї, Т. Куниця формулює поняття «відповідальна поведінка підлітка», розуміючи його як інтегровану моральну властивість, яка виявляється в його здатності соціально доцільно поводитись у школі, сім'ї, предметному середовищі, конструктивно взаємодіяти з однолітками і дорослими, усвідомлено ставитися до їхніх вимог, реалізовувати відповідно до морально-етичних принципів і вікових можливостей свої права та обов'язки, критично оцінювати власну поведінку та вчинки як корисні чи шкідливі для себе та інших [9].

Окресленню концептуальних засад, формулюванню основної та додаткових цілей виховання моральної відповідальності сільської молоді присвячене дослідження І. Сопівник [16, с. 198-208]. Основною метою визначено запровадження педагогічного супроводу виховання моральної відповідальності, що уточнюються через такі конкретні цілі:

– встановлення рівня вихованості моральної відповідальності кожної окремої молоді людини за всіма сферами цієї особистісної якості: мотиваційною, когнітивною, ціннісною, поведінковою;

- актуалізація потреб і формування мотивів відповідальної поведінки;
- формування моральної свідомості та самосвідомості щодо відповідальності особистості, інтернального локус-контролю;
- формування ціннісного ставлення до відповідальних зразків поведінки;
- формування морально відповідальної поведінки та навичок самовиховання;
- оцінювання молодого людиною особистісних ставлень до навколишнього світу та власної поведінки, її корекція [там само, с. 198–199].

У дослідженні С. Васильєва соціальна відповідальність трактується як інтегративна якість особистості, що постає свідченням її соціальної зрілості, визначає поведінку на основі усвідомлення соціальних норм, цінностей та обмеження власних дій у соціумі, добровільно прийнятого людиною обов'язку щодо виконання конкретної справи та забезпечення її задовільного завершення; тісно пов'язана зі свободою ухвалення рішень, обов'язками та правами [6, с. 14]. Виходячи з такого трактування сутності соціальної відповідальності та особливостей її формування, С. Васильєв визначає її функції, а саме:

- сенсотворну (у процесі формування будь-якого виду відповідальності відбувається актуалізація життєвої позиції і моральних норм особистості, збагачується розуміння здійснених дій, свого обов'язку за будь-яких обставин і в будь-яких ситуаціях;
- нормативно-регулюючу (сприяє оволодінню особистістю моральних відносин певного суспільства, оскільки в моральній відповідальності концентрується весь комплекс моральних вимог, які орієнтують людину під час вибору необхідних для користі суспільства вчинків);
- орієнтуючу (виявляється у тому, що високий рівень розвитку почуття відповідальності породжує в особистості нові потреби відповідно до моральних цінностей певного суспільства й водночас постає контрольним механізмом, який пов'язаний з регуляцією поведінки особистості та її вчинків);
- інтегруючу (забезпечує синтез соціально значущої мети, шляхів і способів її досягнення, чинників впливу [там само, с. 13].

Вагомий внесок у розроблення проблеми відповідальності зробили зарубіжні дослідники.

Велику увагу проблемі відповідальності приділяв Е. Берн, стверджуючи, що на людину покладається відповідальність за ухвалення рішень щодо того, чого вона прагне у житті, якою вона хоче бути та якою її хочуть бачити інші, оскільки кожен володіє здатністю мислити, розв'язувати проблеми [2].

Схожі погляди висловлює Ф. Перлз, який розглядає відповідальність як здатність індивіда відповідати за свої очікування,

бажання, фантазії та дії. Водночас відповідальність містить й інший аспект – здатність відповідати за очікування інших людей – їхні бажання і фантазії, дії. Обидва ці аспекти тісно пов'язані між собою. Коли людина несе відповідальність за саму себе, вона знає, що ніхто інший не може замість неї відповідати за її поведінку, реагувати на будь-який зовнішній стимул так само, як це здатна і хоче зробити вона сама. Людина може відмовитися від відповідальності за дії і вчинки інших, хоча це не означає, що вона байдужа до них. Просто вона надає перевагу відповідальності за саму себе, залишаючи за іншим право нести відповідальність за власні дії [15].

При цьому Ф. Перлз розрізняє відповідальність здорову і відповідальність хвору. Остання базується на неусвідомленому почутті, яке змушує людину робити щось для інших, поступаючись своїми потребами та інтересами. Проте намагання жити згідно з бажаннями і потребами інших, призводить до відмови від власних бажань, уникнення власних інтересів, а отже, й до відмови від відповідальності за саму себе – за свої почуття, цінності, дії, до саморуйнування. Тому, переконаний Ф. Перлз, відповідальна людина має уважно ставитися до своїх потреб і бажань. В іншому разі, вона втрачає здатність виконувати свої зобов'язання перед іншими [15].

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, аналіз наукових джерел засвідчує, що значення слова «відповідальність» доволі широке. Зазвичай воно використовується у поєднанні з поняттями, які уточнюють характер відповідальності або її належність якомусь суб'єкту відповідальності – особистості чи групі.

Таким чином, відповідальність розглядається в рамках особливого соціального та морально-правового ставлення людини до суспільства; це співвідношення здатності й можливості людини в її моральному виборі, своїх діях, наслідки яких пов'язані зі схваленням чи засудженням, з винагородою чи покаранням.

Стаття за своїм змістом не вичерпує всіх проблемних питань «відповідальності». Окремого дослідження вимагають питання формування відповідальності у різних вікових групах.

Список використаних джерел:

1. Абульханова-Славская К. А. Деятельность и психология личности / К. Абульханова-Славская. – М.: Наука, 1980. – 335 с.
2. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Люди, которые играют в игры. / Э. Берн. – М.: Изд-во ЭКСМО, 2008. – 576 с.
3. Бех І. Д. Сила переконання. Про моральне виховання школярів / І. Д. Бех // Рад. школа. – 1989. – № 3. – С. 55–60.
4. Бодров В. А. Профессиональная ответственность как психологическая категория субъекта деятельности / В. А. Бодров, А. Г. Луценко // Психологические исследования проблемы формирования личности профессионала. – М.: Ин-т психологии АН СССР, 1991. – С. 157–167.

5. Василенко В. А. О понятии ответственности в международном праве / В. А. Василенко, В. Н. Селиванок // Вестник Киевского ун-та. – 1975. – № 1. – С.41 – 46.
6. Васильев С. Н. Формирование социальной ответственности у курсантов военного вуза: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук : спец. : 13.00.03 «Теория и методика обучения и воспитания (социальное воспитание в общеобразовательной и высшей школе)» / Васильев С. Н. – М., 2010. – 22 с.
7. Емельянова Т. П. Профессиональная ответственность в обыденном сознании студентов-энергетиков / Емельянова Т. П. // Информационный гуманитарный портал «Знание. Понимание. Умения. – 2013. – № 2 (март – апрель). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.zpu-Journal.ru/2013/2/Emelianova> Professional-Responsibility-Student
8. Желаевская Надежда Федоровна. Профессиональная ответственность личности как детерминанта карьерного продвижения: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01. / Н. Ф. Желаевская. – Сочи, 2010. – 240 с.
9. Куниця Т. Ю. Виховання відповідальної поведінки учнів 7 – 8 класів загальноосвітньої школи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. : 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Т. Ю. Куниця. – К., 2008. – 20 с.
10. Куриця Алла Іванівна. Відповідальність як чинник розвитку лідерських якостей студента: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / А. І. Куриця. – К., 2013. – 269 с.
11. Малигіна Г. С. Відповідальність особистості як загально психологічна проблема / Г. С. Малигіна // Наука і освіта. – 2013. – № 7. – С.52–55.
12. Морозкина Т. В. Формирование внутренней ответственности. (На материале дежурства школьников по классу). Экспериментальное исследование: дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Морозкина Татьяна Васильевна. – М., 1984. – 175 с.
13. Панасенко М. В. Педагогические условия воспитания ответственности у старших подростков в процессе изучения гуманитарных дисциплин: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.06 / Панасенко Марина Владимировна. – Челябинск, 1998. – 119 с.
14. Перлз Ф. Гештальт-семинары / Перевод с англ. – М.: Институт Общегуманитарных исследований, 2007. – 352 с.
15. Плахотний А.Ф. Проблемы социальной ответственности. – К. : Виша шк., 1981. – 191 с.
16. Сопівник І. В. Концептуальні засади виховання моральної відповідальності сільської молоді // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. – 2014. – № 2 (бі). – С.198 – 208.
17. Ткачов А. В. Проблема професійної відповідальності особистості в психології / А. В. Ткачов // Проблеми екстремальної та кризової психології: зб. наук. праць Національного ун-ту цивільного захисту України. – 2010. – Вип. 8. – С. 395 – 400.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED:

1. Abulkhanova-Slavskaja K.A. Dejatel'nost i psikhologhija lichnosti. [Activities and Psychology of Personality]. – M.: Nauka, 1980. – 335 s. (in Russian)
2. Bern E. Igry, v kotoryje ihrajut ljudi. Ljudi, kotoryje ihrajut v igry [Games in Which People Play. People Who Play Games]. – M.: Izd-vo EKSMO, 2008. – 576 s. (in Russian)
3. Bekh I. D. Syl'a perekonannia. Pro moralne vykhovannia shkoliariv [The Power of Persuasion. On moral education in schools] / I. D. Bekh // Rad. shkola. – 1989. – № 3. – S. 55–60. (in Ukrainian)
4. Bodrov V.A. Professjonal'naja otvetstvennost' kak psikhologicheskaja kategorija subjekta dejatel'nosti [Professional Responsibility as a Psychological Category of the Subject Activities] / V.A.Bodrov, A.H.Lutsenko // Psikhologicheskije issledovanija problemy formirovanija lichnosti professionala. – M.: In-t psikhologii AN SSSR, 1991. – S.157–167. (in Russian)
5. Vasilenko V.A. O ponjatii otvetstvennosti v mezhdunarodnom prave [On the Concept of Responsibility in International Law] / V.A.Vasylenko, V.N.Selyvanok // Vestnyk Kijevskogo un-ta. – 1975. – № 1. – S. 41 – 46. (in Russian)
6. Vasylijev S.N. Formirovanije sotsialnoj otvetstvennosti u kursantov voennogo vuza: avtoref. dys. na soiskanye uchen. stepeni kand. ped. nauk : spets. : 13.00.03 «Teoriya i metodyka obuchenija i vospitanija (sotsial'noje vospitanije v obsheobrazovatel'noj i vysshej shkole)» [Formation of Social Responsibility Among Cadets of a Military Higher Educational Institution: the author's abstract. dis... cand. ped. sciences: spec. : 13.00.03 «Theory and methodology of teaching and upbringing (social education in general and higher education)». – M., 2010. – 22 p. – M., 2010. – 22 s. (in Russian)
7. Emeljanova T.P. Professjonal'naja otvetstvennost' v obydenom soznanii studentov-energetikov [Professional Responsibility in the Ordinary Consciousness of Students-power Engineers] // Informatsionnyj humanitarnyj portal «Znanije. Ponimanie. Umenija». – 2013. – № 2 (mart – april). [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: [http://www.zpu-Journal.ru/2013/2/Emelianova Professional -Responsibility-Student](http://www.zpu-Journal.ru/2013/2/Emelianova%20Professional%20Responsibility%20Student) (in Russian)
8. Zhelaevskaia Nadezhda Fedorovna. Professjonal'naja otvetstvennost' lichnosti kak determinanta karjernogo prodvizhenija: dys. ... kand. psikhol. nauk: 19.00.01. [Professional Responsibility of the Individual as the Determinant of Career Advancement: dis. cand. psychol. sciences: 19.00.01]. – Sochi, 2010. – 240 s. (in Russian)
9. Kunytsia T.Yu. Vykhovannia vidpovidalnoi povedinky uchniv 7-8 klasiv zahalnoosvitnoi shkoly: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk : spets. : 13.00.07 «Teoriia i metodyka vykhovannia» [Raising Responsible Behavior of 7 - 8 grades students of Secondary School: Author. dis...cand. ped. sciences : 13.00.07 «Theory and Methods»]. – K., 2008. – 20 s. (in Ukrainian)

10. Kurytsia Alla Ivanivna. Vidpovidalnist yak chynnyk rozvytku liderskykh yakostej studenta: dys. ... kand. psykhol. nauk: 19.00.07 [Responsibility as a Factor in Student Leadership Development: dis... cand. psychol. sciences: 19.00.07]. – K., 2013. – 269 s. (in Ukrainian)
11. Malyhina H.S. Vidpovidalnist osobystosti yak zahalno psykholohichna problema [The Responsibility of the Individual as General Psychological Problem] // Nauka i osvita. – 2013. – № 7. – S. 52–55. (in Ukrainian)
12. Morozkina T.V. Formirovanije vnutrennej otvetstvennostj. (Na materiale dezhurstva shkolnikov po klassu). Eksperimental'noje issledovanije: diss. ... kand. psykhol. nauk : 19.00.07 [Formation of Internal Responsibility. (Based on duty of students in the class)). Experimental research: diss. ... cand. Psychol. Sciences: 19.00.07 /] / Morozkina Tatiana Vasylevna. – M., 1984. – 175 s.(in Ukrainian)
13. Panasenko M.V. Pedagogicheskije uslovija vospitanija otvetstvennosti u starshykh podrostkov v protsesse izuchenija gumanitarnykh distsiplin: dis. ... kand. ped. nauk : 13.00.06 [Pedagogical Conditions for the Education of Responsibility in Elder teens in the Process of Studying Gumanitarian Disciplines: dis... cand. ped. sciences: 13.00.06] // Panasenko Marina Vladimirovna. – Cheljabinsk, 1998. – 119 s. (in Russian)
14. Perlz F. Heshtalt-seminary [Gestalt seminars] / Perevod s angl. – M.: Institut obshhegumanitarnykh issledovanij, 2007. – 352 s.(in Russian)
15. Plakhotnyj A.F. Problemy sotsial'noj otvetstvennosti [Problems of Social Responsibility]. – K.: Vysha shk., 1981. – 191 s. (in Russian)
16. Sopivnyk I.V. Kontseptualni zasady vykhovannia moralnoi vidpovidalnosti silskoi molodi [Conceptual Foundations of Education of the Moral Responsibility of Rural Youth] // Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka. – 2014. – № 2 (6i). – S.198 – 208. (in Ukrainian)
17. Tkachov A.V. Problema profesiinoi vidpovidalnosti osobystosti v psykholohii [The Problem Professional Responsibility of the Individual Psychology] // Problemy ekstremalnoi ta kryzovoi psykholohii: zb. nauk. prats Natsionalnoho un-tu tsyvilnoho zakhystu Ukrainy. – 2010. – Vyp.8. – S. 395 – 400. (in Ukrainian)

Аннотация. В статье рассмотрены все направления исследования понятия «ответственность». В исследованиях доказывается, что ответственность – это понятие философско-педагогического содержания, которое характеризует социальный субъект под углом зрения выполнения им социальных, правовых или моральных требований. Указано, что ответственность может быть перед другим человеком, перед обществом, перед отдельными социальными институтами, перед собственной совестью. Она всегда наступает в результате осуществления контроля над деятельностью и поведением субъекта с учетом сознательного исполнения им принятых норм и требований, дает им оценку и основывается на чувстве долга. Мера ответственности взаимосвязана со свободой выбора.

Ключевые слова: ответственность, профессиональная ответственность, социальная ответственность, ответственное поведение подростка.

Summary. The paper deals with all areas of research of the concept of “responsibility”. In research it is proved that the responsibility is a concept of philosophical and pedagogical content, which characterizes the social subject from the perspective of fulfillment by him of social, legal or moral requirements. It is noted that the responsibility may be occur to another person, to society, to certain social institutions, to his own conscience. It always comes as a result of monitoring the activities and behavior of the subject due to the deliberate discharge of accepted standards and requirements and gives his assessment is based on a sense of duty. The level of responsibility associated with freedom of choice.

Special attention is paid to the moral dimension of responsibility which can be seen as the embodiment of such qualities like: kindness, mutual support, interaction support, sense of duty of man in relation to himself, to other people, to society as a whole. Responsibility is closely connected with the training in students professional competence

Key words: responsibility, professional responsibility, social responsibility, responsible behaviour of a teenager.

Стаття надійшла до редакції 10.05.2017

І. П. ЯЩУК

ШКІЛЬНА БІБЛІОТЕКА У СТРУКТУРІ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Анотація. У статті здійснено понятійно-категоріальний аналіз понять «бібліотека», «шкільна бібліотека». Акцентується увага на завданнях та напрямках роботи шкільної бібліотеки, її ролі в навчанні та вихованні підростаючого покоління. Вирізняє функції шкільної бібліотеки та проаналізовано сутність інформаційної функції у формуванні інтелектуальних здібностей школярів, стимулюванні їх самоосвіти, набутті та поглибленні знань. З'ясовано роль медіатеки як спеціалізованого підрозділу традиційної шкільної бібліотеки, що забезпечує комплексний характер інформаційного обслуговування учнів і педагогів. Виокремлено функції шкільного бібліотекаря, роль якого в інформаційно насиченому середовищі значно зростає.

Ключові слова: бібліотека, шкільна бібліотека, функції шкільної бібліотеки, медіатека, функції бібліотекаря.

Постановка проблеми. Одним з головних пріоритетів України на сучасному етапі розвитку українського суспільства є прагнення